

УДК [334.72:342] (477)

Григор'єв Євген Миколайович, 1976 р.н. Спеціаліст юридичного відділу Миколаївської облдержадміністрації. У 1998 році закінчив з відзнакою історичний факультет МДП (нині МДПУ). Аспірант кафедри політології та економічної теорії МДПУ. Тема кандидатської дисертації "Державна підтримка в Україні суб'єктів підприємницької діяльності: політологічний аспект".

Конституційні засади розвитку підприємницької діяльності в Україні

Автор досліджує проблеми підприємницької діяльності в Україні. Наведено основні риси та особливості підприємництва, відзначено необхідність покращення умов підприємницької діяльності. Представлено конкретні заходи для удосконалення і спрощення порядку отримання дозволу, щоб займатися певними видами підприємницької діяльності.

На початку 90-х років Україна зробила історично обумовлений і закономірний вибір шляху політичного, соціально-економічного та духовного розвитку. Однією зі складових обраного шляху є переорієнтація усієї економічної системи країни на ринковий лад і розвиток підприємницької діяльності.

Стаття 42 Конституції України встановлює, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [1].

Якщо звернутись до історії розвитку наукового осмислення підприємництва, то можна зазначити, що вперше поняття "підприємець" в сучасному розумінні використав англійський економіст кінця XVII – початку XVIII ст. Річард Кантільон. Він висловив думку, що підприємець – це людина, яка діє в умовах ризику. Джерелом багатства Р. Кантільон вважав землю і працю, які й визначають справжню вартість економічних благ. Р. Кантільон був представником так званої "першої хвилі" розвитку підприємництва (деякі дослідники, зокрема А.В. Бусигін, умовно поділяють розвиток процесу наукового осмислення практики підприємництва на три етапи), він вперше висунув положення про ризик як основної функціональної характеристики підприємництва.

"Друга хвиля" в науковому осмисленні підприємництва пов'язана з відокремленням інноваційності як його основної відмінної риси. Основоположником цього напрямку є один з великих представників світової економічної думки Йозеф Шумпетер. В своїх новаторських працях Й. Шумпетер розглядав підприємця як центральний елемент механізму економічного розвитку. На його

думку, в основі економічного розвитку лежить особлива функція підприємця, яка виявляється в намаганні використовувати "нову комбінацію" факторів виробництва, результатом чого є нововведення, інновація. Й. Шумпетер відокремлює три цільові мотиви в діяльності підприємця:

- потреба в пануванні, владі, впливовості;
- воля до перемоги, намагання досягти успіху у боротьбі з конкурентами і самим собою ("потреба в досягненнях" – так пізніше охарактеризував це американський психолог Д. Макклеланд);
- радість творчості, яку надає самостійне ведення справи.

"Третя хвиля" відрізняється концентрацією уваги на особливих якостях підприємця (властивість реагувати на зміни економічної і суспільної ситуації, самостійність у виборі і прийнятті рішень, наявність управлінських якостей) і на ролі підприємства як регулюючої першооснови у зрівноваженій економічній системі. Американський економіст І. Кірцнер основну роль підприємця вбачає в тому, щоб досягти такого регулювання системи, здійснити таке її регулювання, яка б забезпечувала рух ринків до стану рівноваги, тобто підприємець являє собою "зрівноважену силу" [2].

Сучасний етап розвитку підприємництва дослідники відносять до "четвертої хвилі", поява якої пов'язана з перенесенням акценту на управлінський аспект аналізу дій підприємця, тобто з переходом на міждисциплінарний рівень аналізу проблем підприємця.

Таким чином, А.В. Бусигін дійшов до висновку, що підприємництво – це основний вид економічної активності (під якою ми розуміємо доцільну

діяльність, направлену на отримання прибутку), котра заснована на самостійній ініціативі, відповідальності й інноваційній підприємницькій ідеї [3].

У незалежній Україні поняття "підприємництво" було вперше визначено в 1991 році Законом України "Про підприємництво", згідно зі статтею 1 якого підприємство – це самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку [4].

20 лютого Законом України за номером 1481-III визначення підприємництва було дещо змінено, і тепер підприємство – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [5]. Систематичність передбачає постійне зайняття відповідною діяльністю на власний ризик підприємця, тобто він приймає на себе будь-які наслідки підприємницької діяльності, як позитивні, так і негативні. І ще одна важлива ознака – підприємництво завжди носить комерційний характер, тобто має на меті одержання прибутку.

Підприємництво в Україні існує з давніх часів. Зародилось воно ще в Київській Русі у формі торгівлі та промислів. Першими підприємцями можна вважати дрібних торговців та ремісників.

На сучасному етапі суб'єктами підприємницької діяльності (тобто, підприємцями) можуть бути:

- громадяни України, інших держав, особи без громадянства, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності;
- юридичні особи всіх форм власності, встановлених Законом України "Про власність";
- об'єднання юридичних осіб, що здійснюють діяльність в Україні на умовах угоди про розподіл продукції.

На жаль, законодавчо не визначено поняття суб'єкта підприємницької діяльності, тому ряд фахівців припускають, що підприємницька діяльність в Україні реалізується в цивільних правовідносинах, регламентується нормами цивільного права і з цього виходить, що суб'єкт підприємницької діяльності є одночасно суб'єктом цивільного права. Однак, хотілося б зазначити, що діяльність суб'єкта підприємництва

регламентується, окрім норм цивільного права, ще нормами трудового, адміністративного та іншого права, що робить зміст поняття суб'єкта підприємницької діяльності ширшим, ніж зміст поняття суб'єкта цивільного права.

Таким чином, вбачається, що суб'єкт підприємницької діяльності – це носій прав і обов'язків по здійсненню безпосередньої самостійної, систематичної, на власний ризик діяльності по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку.

Як уже зазначалось, суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути фізичні особи, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності. Цивільним кодексом УРСР визначено, що повна дієздатність настає з 18-річного віку (ст. 11 ЦК), а правоздатність – з моменту народження. Таким чином, здійснювати підприємницьку діяльність можуть особи, які досягли 18-річного віку і не були обмежені судом у дієздатності.

Що стосується прав іноземців та осіб без громадянства при здійсненні підприємницької діяльності, то стаття 17 Закону України "Про підприємництво" встановлює, що іноземні громадяни та особи без громадянства, які здійснюють підприємницьку діяльність на території України, на її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні користуються такими ж правами і несуть такі ж обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не випливає з Конституції України, цього Закону та інших законодавчих актів України.

Законом "Про підприємництво" визначене коло фізичних осіб, зайняття яких підприємницькою діяльністю не допускається. Це військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату, а також органів державної влади й управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Крім того, необхідно додати, що зазначений перелік кола осіб органів державної влади й управління розширений Законом України "Про державну службу" й обмеження поширено на всіх державних службовців.

Не можуть бути зареєстровані як підприємці особи, яким суд заборонив займатися відповідною діяльністю, а також особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини.

Крім фізичних осіб, суб'єктами підприємництва

можуть бути юридичні особи всіх форм власності. Законом України "Про власність" встановлено такі форми власності, як приватна, колективна, державна (мається на увазі загальнодержавна власність і власність адміністративно-територіальних одиниць, тобто комунальна власність).

Як суб'єкт майнових та особистих немайнових відносин юридична особа наділяється цивільною праводієздатністю, яка виникає з моменту державної реєстрації юридичної особи або з моменту затвердження статуту (положення) юридичної особи. В цей же момент виникає і цивільна дієздатність, тобто здатність своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки.

Якщо цивільна правоздатність громадян є загальною (ст. 10 ЦК), то правоздатність юридичної особи є спеціальною: вона має цивільну правоздатність відповідно до встановлених в її статуті цілей діяльності [6]. Тобто суб'єкт підприємницької діяльності – юридична особа може здійснювати лише ту діяльність, зайняття якою передбачено його правоустановчими документами (статутом, положенням).

Основним видом юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність, є підприємства. Законом "Про підприємства в Україні" визначено, що підприємство – основна організаційна ланка народного господарства України. Підприємство – самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу). Підприємство має самостійний баланс, розрахункові (поточні) та інші рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням, а також знак для товарів і послуг [7].

В Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- приватне підприємство, засноване на власності фізичної особи;
- колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу підприємства;
- господарське товариство;
- підприємство, яке засноване на власності об'єднання громадян;
- комунальне підприємство, засноване на власності відповідної територіальної громади;
- державне підприємство, засноване на державній власності, в тому числі казенне підприємство [8].

Законодавство України встановлює право підприємця здійснювати будь-яку діяльність, що не

суперечить чинному законодавству. Однак існують певні обмеження, і в цьому плані підприємницьку діяльність теоретично можна поділити на три групи:

- перша – так звана вільна, тобто цим видом діяльності можна займатись без обмежень;
- друга – дозвільна, цим видом діяльності можна займатись, маючи спеціальний дозвіл (ліцензію);
- третя – вид діяльності, якою можуть займатись тільки державні підприємства.

Перелік таких видів діяльності визначений статтею 4 Закону "Про підприємництво", і до нього входить діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою та ін.

Порядок ліцензування дозвільних видів діяльності встановлений Законом України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності". Цим законом також визначено види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлено державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування.

Ліцензуванню підлягають ті види діяльності, які впливають на права, законні інтереси, життя та здоров'я громадян, навколишнє природне середовище та безпеку держави.

Хотілося б зазначити, що в 1991 році перелік видів діяльності, які підлягають ліцензуванню був визначений Законом "Про підприємництво" і нараховував 11 видів. Однак до кінця 1997 року зазначений перелік зріс аж до 112 видів, що призвело до невиправданої зарегульованості підприємницької діяльності, безпідставного втручання державних органів в господарську діяльність суб'єктів підприємництва і як результат – відхід певної кількості суб'єктів підприємництва в "тінь". Така ситуація була певною мірою виправлена в 1998 році, коли Верховною Радою України перелік ліцензованих видів діяльності був скорочений до 42. А в 2000 році, враховуючи велике значення питань щодо здійснення дозвільних видів діяльності, був прийнятий окремий закон.

На даний момент ліцензуванню підлягає 59 видів діяльності, які умовно можна поділити на два види:

- надання спеціальних, специфічних послуг;
- виконання спеціальних робіт.

До першого виду відносяться: надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом загального користування; медична практика; ветеринарна практика; надання освітніх послуг та ін.

До другого виду відносяться: операції у сфері поводження з небезпечними відходами; проведення дезінфекційних, дезінсекційних, дератизаційних робіт; видобування уранових руд; виробництво вибухових речовин і матеріалів (за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України); виробництво особливо небезпечних хімічних речовин (за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України) та інші види діяльності.

Наявність такого рівня регулювання підприємницької діяльності має свої позитивні наслідки. Так, станом на квітень 2001 року в

Миколаївській області зареєстровано 57790 суб'єктів підприємницької діяльності, з яких 25809 – юридичні особи, 31981- фізичні особи.

Проте, незважаючи на певні успіхи, для українського підприємця залишається ще багато проблем, які потребують негайного вирішення. До них відносяться: недосконалість державної політики щодо підтримки малого підприємництва, недостатнє його інформаційне, нормативно-правове та консультативне забезпечення, обмеженість матеріально-фінансових ресурсів, недостатня майнова та матеріально-технічна підтримка малих підприємств, проблеми одержання приміщень, високий тягар оподаткування, несформована сприятлива громадська думка щодо підприємницької діяльності. Вирішення вищезазначених проблем буде сприяти прискоренню економічної стабілізації і стимулюванню виробництва, виведенню української економіки з кризового стану.

Література

1. Конституція України. – К., 1997. – С. 18.
2. Бусьгин А.В. Предпринимательство. – М.: Инфра-м, 1998. – С. 14.
3. Ibid. – С. 15.
4. Закон України "Про підприємництво" // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – С. 168.
5. Закон України "Про внесення змін до статті 1 Закону України "Про підприємництво" // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 13. – С. 110.
6. Цивільне право України. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – Т. 1. – С. 112.
7. Закон України "Про підприємства в Україні" // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 24. – С. 272.
8. Ibidem

Стаття надійшла до редакції 21.08.2001 р.